SANOAT KORXONALARIDA INNOVATSION RIVOJLANTIRISHNING TASHKILIY-IQTISODIY MEXANIZMLARNI TAKOMILLASHTIRISH (TEMIR YO‘L TRANSPORTI KORXONALARI MISOLIDA)

Axmedov O'tkirjon Aloviddin o'g'li

Annotatsiya Ushbu maqolada sanoat korxonalari, xususan, temir yo‘l transporti tizimida innovatsion rivojlanishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish masalalari ilmiy va amaliy jihatdan tadqiq etilgan. Temir yo‘l transporti tarmog‘ida innovatsion muhitni yaratish, harakatlanuvchi tarkibni modernizatsiya qilish, ishlab chiqarish jarayonlariga ERP va SCADA kabi zamonaviy raqamli boshqaruv platformalarini joriy etish hamda yagona intermodal logistika klaster tizimini shakllantirishning tashkiliy asoslari ko‘rib chiqilgan. Shuningdek, loyihalarni moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilish, davlat-xususiy sheriklik mexanizmlaridan unumli foydalanish, mosuvchan tarif siyosatini yuritish hamda yirik tog‘-kon kombinatlari ehtiyojlari uchun mahalliylashtirish dasturlarini kengaytirishning iqtisodiy samaradorligi tahlil qilingan. Maqola yakunida sohadagi transformatsiya jarayonlarini barqarorlashtirish, inson kapitalini rivojlantirish va investitsion jozibadorlikni oshirish bo‘yicha tegishli tavsiyalar ilgari surilgan.

Kalit so‘zlar: sanoat korxonalari, temir yo‘l transporti, innovatsion mexanizm, tashkiliy-iqtisodiy tuzilma, raqamlashtirish, ERP, SCADA, intermodal logistika, moliyaviy diversifikatsiya, davlat-xususiy sheriklik, mahalliylashtirish, inson kapitali.

Jahon iqtisodiyotining globallashuvi va texnologik inqilob davrida har qanday mamlakatning barqaror rivojlanishi hamda uning xalqaro miqyosdagi raqobatbardoshligi to‘g‘ridan-to‘g‘ri transport-logistika tizimining samaradorligiga bog‘liq hisoblanadi. Ayniqsa, sanoat tarmoqlari o‘rtasidagi ishlab chiqarish aloqalarini

ta’minlovchi va yuk hamda yo‘lovchi tashish logistikasining asosiy poydevori bo‘lgan temir yo‘l transporti korxonalarini innovatsion asosda rivojlantirish bugungi kunning eng dolzarb vazifalaridan biridir. Temir yo‘l transporti korxonalarida innovatsion faoliyatni rag‘batlantirish, harakatlanuvchi tarkibni modernizatsiya qilish, ishlab chiqarishga ilg‘or raqamli texnologiyalarni joriy etish va moliya resurslarini diversifikatsiya qilish zamonaviy tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarni tubdan takomillashtirishni taqozo etmoqda. Bunday tizimli yondashuv tarmoq korxonalarining ekspluatatsion xarajatlarini keskin qisqartirish, logistika zanjirining o‘tkazuvchanlik qobiliyatini oshirish va mamlakatimiz transport salohiyatini xalqaro transport koridorlariga muvaffaqiyatli integratsiyalashuvini ta’minlashga xizmat qiladi.

Sanoat korxonalari, xususan, temir yo‘l transporti tizimida innovatsion muhitni yaratish va uning hayotiyligini ta’minlashning eng muhim hamda strategik bo‘g‘ini tashkiliy mexanizmlarni tubdan takomillashtirish bilan uzviy bog‘liqdir. Ushbu ustuvor yo‘nalish doirasida birinchi navbatda soha tarmoqlari qoshida eng zamonaviy ilmiy-tadqiqot, tajriba-konstruktorlik va texnologik (AR-GE) markazlarini tashkil etish hamda ularning moddiy-texnik infratuzilmasini izchil mustahkamlash talab etiladi. Respublikamiz temir yo‘l tarmog‘idagi yirik va yetakchi sanoat korxonalari hisoblangan “O‘ztemiryo‘lmashta‘mir” hamda “Quyuv-mexanika zavodi” kabi ishlab chiqarish quvvatlarining ilmiy, intellektual salohiyatini keskin oshirish, fundamental tadqiqotlarni amaliyot bilan bog‘lash hamda kundalik ishlab chiqarish faoliyatini ilm-fan yutuqlari va innovatsion g‘oyalar bilan muntazam ravishda oziqlantirish tarmoqda raqobatbardosh mahalliy innovatsiyalarning yaratilishiga kuchli turtki beradi. Shu bilan bir qatorda, zamonaviy tashkiliy mexanizm boshqaruv va nazorat jarayonlarini to‘liq, bosqichma-bosqich raqamlashtirishni, qog‘ozbozlikdan butunlay voz kechishni nazarda tutadi. Korxonalarda resurslarni va ichki jarayonlarni samarali rejalashtirishning xalqaro andozalardagi ERP tizimlarini hamda texnologik va

ekspluatatsion jarayonlarni dispetcherlik nazorati ostida avtomatlashtirilgan holda boshqarishning murakkab SCADA kabi integratsiyalashgan dasturiy platformalarini keng joriy etish poyezdlar harakatini real vaqt rejimida boshqarish, xavfsizlikni ta'minlash hamda harakat tarkibi yuklamasini optimallashtirish imkonini taqdim etadi. Bu esa o‘z navbatida yuk jo‘natuvchilar va yo‘lovchilarga onlayn xizmat ko‘rsatish sifatini, tezkorligini hamda shaffofligini butunlay yangi, yuqori bosqichga ko‘taradi. Tashkiliy yangilanishlarning mantiqiy, strategik davomi sifatida faqat bitta transport turi bilan cheklanib qolmasdan, temir yo‘l, avtomobil, daryo va havo transportlarini o‘zaro uzviy hamda yagona zanjir asosida bog‘lovchi yirik intermodal transport tarmoqlarini, ya’ni zamonaviy multimodal logistika klaster tizimini shakllantirish lozim. Bunday keng ko‘lamli integratsiya xalqaro va ichki yuk tashuvlarida vaqt yo‘qotilishini kamaytiradi, ortiqcha byurokratik to‘siqlarni bartaraf etadi, ortiqcha mablag‘ sarfini cheklaydi hamda mamlakat umumiy transport tizimining geosiyosiy va iqtisodiy samaradorligini to‘liq kafolatlaydi.

Tashkiliy sohadagi bunday chuqur o‘zgarishlar va institutsional islohotlar bilan bir qatorda, iqtisodiy mexanizmlarni ham tizimli hamda kompleks ravishda takomillashtirish innovatsion rivojlanishning uzoq muddatli moliyaviy barqarorligini, rentabelligini ta’minlovchi eng yetakchi omil hisoblanadi. Bugungi shiddatli bozor iqtisodiyoti sharoitida strategik innovatsion loyihalarni faqatgina cheklangan va taqchil davlat byudjeti mablag‘lari yoki davlat zimmasiga og‘ir yuk bo‘lib tushadigan tashqi xorijiy qarz majburiyatlari hisobiga moliyalashtirish amaliyoti o‘zini oqlamayapti va kutilgan yuqori iqtisodiy samarani bermayapti. Shuning uchun moliya oqimlari va investitsiya manbalarini maksimal darajada diversifikatsiya qilish, xususan, davlat-xususiy sheriklik (DXSH) mexanizmlaridan unumli foydalanish, xususiy sektor tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash va to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar hamda venchur fondlari kapitalini keng jalb etish yangi iqtisodiy mexanizmning ustuvor

yo‘nalishiga aylanishi zarur. Tarmoqning iqtisodiy barqarorligini yanada mustahkamlashda mosuvchan, dinamik va bozor konyunkturasiga moslashgan tarif hamda xarajat siyosati ham alohida strategik o‘rin tutadi. Yuk va yo‘lovchi tashish tariflarini erkin bozor mezonlari va sog‘lom raqobat talablaridan kelib chiqqan holda muntazam optimallashtirish, resurs va energiya tejamkor intellektual texnologiyalarni joriy etish hamda temir yo‘l magistrallarini bosqichma-bosqich to‘liq elektrlashtirish va muqobil energiya manbalariga o‘tkazish orqali ekspluatatsion hamda texnik xarajatlarni keskin kamaytirish muvaffaqiyatli amalga oshiriladi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, import o‘rnini bosuvchi, valyutani tejovchi va yuqori qo‘shilgan qiymatga ega eksportbop tayyor mahsulotlar ishlab chiqarishga yo‘naltirilgan chuqur mahalliylashtirish dasturlari sanoat uchun strategik ahamiyat kasb etadi. Yaqqol misol tariqasida, mamlakatimiz iqtisodiyotining tayanchi bo‘lgan yirik sanoat gigantlari — “Navoiy kon-metallurgiya kombinati” va “Olmaliq kon-metallurgiya kombinati” kabi korxonalarning o‘ziga xos ehtiyojlari uchun maxsus konstruksiyali, og‘ir yukka mo‘ljallangan yangi turdagi vagonlarni mahalliy bazada loyihalash va qurish, shuningdek, yuqori texnologik lokomotiv ehtiyot qismlarini mamlakatimiz ichidagi korxonalarda ishlab chiqarishni yo‘lga qo‘yish davlatning millionlab dollarlik valyuta mablag‘larining xorijga chiqib ketishini oldini oladi, ichki bozorda yangi ish o‘rinlarini yaratadi, tarmoqlararo kooperatsiya aloqalarini mustahkamlaydi va yakuniy natijada temir yo‘l transporti tizimining innovatsion mustaqilligini ta’minlaydi.

Innovatsion mexanizmlarning samarali ishlashi va qabul qilinayotgan qarorlarning to‘g‘riligini tekshirish uchun tarmoqda erishilayotgan natijalarni xolis baholash va inson kapitalini rivojlantirish siyosatiga alohida e’tibor qaratish lozim. Innovatsion loyihalarning uzoq muddatli iqtisodiy samarasini aniq hisoblash uchun modernizatsiya qilinayotgan vagonlar yoki yangidan joriy etilayotgan raqamli texnologiyalarning xizmat muddatini va texnik holatini tahlil qiluvchi ilg‘or

algoritmlarni amaliyotga tatbiq etish lozim. Ushbu baholash tizimi qaysi yo‘nalishga investitsiya kiritish foydaliroq ekanligini aniq ko‘rsatib beradi. Biroq har qanday zamonaviy texnologiya yoki baholash algoritmi malakali kadrlarisiz o‘z kuchini yo‘qotadi. Shu sababli, inson kapitalini rivojlantirish siyosati doirasida temir yo‘l muhandislari va texnik mutaxassislarini innovatsion iqtisodiyot talablariga mos ravishda, xalqaro andozalar va standartlar asosida tizimli ravishda qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish eng dolzarb strategik vazifa sifatida belgilanishi shart.

O‘zbekiston temir yo‘l sohasida oxirgi yillarda boshlangan keng ko‘lamli tarkibiy va institutsional transformatsiya jarayonlari allaqachon o‘zining ijobiy mevalarini bera boshladi. Amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida tarmoq barqaror sof foyda bilan ishlash tizimiga o‘tdi, yuk va yo‘lovchi tashish, shuningdek, tranzit oqimlari hajmi sezilarli darajada o‘sdi. Ushbu ijobiy tendensiyalarni yanada mustahkamlash va erishilgan natijalarni bardavom qilish maqsadida O‘zbekiston temir yo‘llari tomonidan transport infratuzilmasini modernizatsiya qilish bo‘yicha ko‘plab yangi investitsion loyihalar hayotga tatbiq etilmoqda. Xulosa qilib aytganda, temir yo‘l transporti korxonalarida innovatsion rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish nafaqat tarmoqning ichki samaradorligini oshiradi, balki butun milliy iqtisodiyotning logistik jozibadorligini yuksaltirib, mamlakatimizni mintaqaviy va xalqaro miqyosdagi eng muhim transport xabiga aylantirish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 10-oktabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi temir yo‘l transporti sohasini tubdan islohot qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-329-sonli Qarori.
2. Aliev, R. M., & Aliev, M. R. (2022). Temir yo‘l transporti tizimida

boshqaruvni raqamlashtirish va SCADA texnologiyalarini joriy etish istiqbollari. *Logistika va transport jurnali*, 4(2), 45-52.

3. Gulyamov, S. S., & t.b. (2021). *Raqamli iqtisodiyotda innovatsion mexanizmlar va intermodal logistika*. Toshkent: Adolat.

4. Ibragimov, A. A. (2024). Sanoat korxonalarida mahalliylashtirish dasturlarining iqtisodiy samaradorligi (Tog‘-kon va transport tizimlari misolida). *O‘zbekiston iqtisodiyoti va innovatsion texnologiyalar ilmiy jurnali*, 12(3), 88-97.

5. Qodirov, M. H. (2023). Temir yo‘l transporti korxonalarini innovatsion rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini takomillashtirish. *Iqtisodiyot va moliya*, 6(1), 14-22.

6. Schumpeter, J. A. (1934). *The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle*. Harvard University Press.

7. Christopher, M. (2016). *Logistics & Supply Chain Management*. Pearson Education UK.

8. “O‘zbekiston temir yo‘llari” AJning 2024–2026-yillarga mo‘ljallangan transport infratuzilmasini modernizatsiya qilish va transformatsiya jarayonlari bo‘yicha ichki hisobotlari va statistik ma’lumotlari.